17. शकुन्तलाप्रत्याख्यानम्

[**પ્રસ્તાવના :** મહાકવિ કાલિદાસ સંસ્કૃતના સુપ્રસિદ્ધ કવિ છે. તેમની ખ્યાતિ દેશ-દેશાન્તરમાં છે. તેમણે ત્રણ નાટકો, બે મહાકાવ્યો અને બે ખંડકાવ્યો - એમ કુલ સાત કૃતિઓ રચી છે. ત્રણ નાટકોનો રચનાક્રમ આ રીતે છે - પહેલું मालविकाग्निमित्रम्, બીજું विक्रमोर्वशीयम् અને ત્રીજું अभिज्ञानशाकुन्तलम्. આ નાટકોનો જે રચનાક્રમ છે, તે તેમની ઉત્તમતાનો પણ ક્રમ બની રહ્યો છે. કાલિદાસની નાટ્યકલા ઉત્તરોત્તર વધારે સુંદર થતી રહી છે. આ રીતે અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ કાલિદાસની સૌથી વધારે સુંદર કૃતિ છે.

પ્રસ્તુત નાટ્યાંશ અભિજ્ઞાનશાકુન્તલના પાંચમા અંકમાંથી લેવામાં આવ્યો છે. ચોથા અંકમાં શકુન્તલાને કણ્વના આશ્રમમાંથી પતિગૃહે જવા માટે વિદાય આપવામાં આવી છે. એ પછી પાંચમા અંકમાં શકુન્તલા દુષ્યન્ત રાજાને ત્યાં પહોંચે છે. શકુન્તલાને મૂકવા માટે તાપસવૃદ્ધા ગૌતમી અને ગુરુકુળના અન્ય બે ઋષિકુમારો - શાર્ઙ્ગરવ અને શારદ્વત - સાથે ગયા છે. ગૌતમી શકુન્તલાની ઓળખ આપીને રાજા દુષ્યન્તને તેનો સ્વીકાર કરવા કહે છે. દુર્વાસાના શાપના પ્રભાવે દુષ્યન્તને શકુન્તલા સાથે કરેલા ગાંધર્વવિવાહનું સ્મરણ થતું નથી અને તે શકુન્તલાને એ રૂપમાં ઓળખી પણ શકતો નથી. તેથી તેને સ્વીકારવાની મક્કમતાપૂર્વક ના પાડે છે. આ પ્રસંગે રાજા, શકુન્તલા અને શકુન્તલાને મૂકવા આવેલ ગૌતમી તથા ઋષિકુમારો - એમ પાંચની વચ્ચે જે સંવાદ-વિવાદ થાય છે, તે શકુન્તલાપ્રત્યાખ્યાન તરીકે અહીં સંપાદિત કરીને મૂકવામાં આવેલ છે.]

राजा – किम् आज्ञापयति भगवान् कण्वः।

शार्ङ्गरवः – यन्मिथःसमयादिमां मदीयां दुहितरं भवानुपायंस्त तन्मया प्रीतिमता युवयोः अनुज्ञातम्। तदिदानीम् आपन्नसत्त्वा इयं प्रतिगृह्यतां सहधर्मचरणाय इति।

गौतमी – आर्य किमपि वक्तुकामा अस्मि। न मे वचनावसरोऽस्ति। कथम् इति –

नापेक्षितो गुरुजनोऽनया त्वया पृष्टो न बन्धुजनः।

एकैकस्मिन्नेव चरिते भणामि किम् एकैकम्॥

शकुन्तला – (आत्मगतम्) किं नु खल्वार्यपुत्रो भणति।

राजा – किम् इदम् उपन्यस्तम्।

शकुन्तला – (आत्मगतम्) पावकः खलु वचनोपन्यासः।

शार्ङ्गरवः – कथम् इदं नाम। भवन्तः एव सुतरां लोकवृत्तान्तनिष्णाताः।

राजा – किम् अत्रभवती मया परिणीतपूर्वा।

शकुन्तलाः – (सविषादम्) हृदय, साम्प्रतं ते आशङ्का।

शार्ङ्गरवः – किं कृतकार्यद्वेषो धर्मं प्रति विमुखता कृतावज्ञा।

राजा – कुतोऽयम् असत्कल्पनाप्रश्नः।

शार्ङ्गरवः – मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु।

राजा – विशेषेणाधिक्षिप्तोऽस्मि।

गौतमी – जाते मुहूर्तं मा लज्जस्व। अपनेष्यामि तावत्तेऽवगुण्ठनम्। ततस्त्वां भर्ताभिज्ञास्यति।

राजा – (विचारयन्स्थितः।)

शार्ङ्गरवः – भो राजन्किम् इति जोषम् आस्यते।

राजा – भोः तपोधनाः चिन्तयन्नपि न खलु स्वीकरणम् अत्रभवत्याः स्मरामि।

शकुन्तला – (अपवार्य) आर्यस्य परिणय एव सन्देहः। कुत इदानीं मे दूराधिरोहिण्याशा।

शारद्वतः – शकुन्तले वक्तव्यम् उक्तम् अस्माभिः। सोऽयम् अत्रभवानेवम् आह। दीयताम् अस्मै प्रत्ययप्रतिवचनम्।

शकुन्तला – (अपवार्य) इदम् अवस्थान्तरं गते तादृशेऽनुरागे किं वा स्मारितेन। (प्रकाशम्) पौरव युक्तं नाम ते इमं जनं समयपूर्वं प्रतार्य साम्प्रतम् ईदृशैरक्षरैः प्रत्याख्यातुम्।

राजा – (कर्णौ पिधाय) शान्तं पापम्। किं मां पातयितुमीहसे।

शकुन्तला – भवतु। यद्येवं तद् अभिज्ञानेनानेन तवाशङ्काम् अपनेष्यामि।

राजा – उदारः कल्पः।

शकुन्तला – (मुद्रास्थानं परामृश्य) हा धिग्। अङ्गुलीयकशून्या मेऽङ्गुलिः।

(इति सविषादं गौतमीम् अवेक्षते।)

गौतमी – नूनं ते शक्रावताराभ्यन्तरे शचीतीर्थसलिलं वन्दमानायाः प्रभ्रष्टम् अङ्गुलीयकम्।

राजा – (सस्मितम्) इदं तत्प्रत्युत्पन्नमति स्त्रैणम्।

शकुन्तला – अत्र तावद्विधिना दर्शितं प्रभुत्वम्।

राजा – श्रोतव्यम् इदानीं संवृत्तम्।

शकुन्तला – नन्वेकस्मिन्दिवसे नवमालिकामण्डपे नलिनीपत्रभाजनगतम् उदकं तव हस्ते सन्निहितम् आसीत्।

राजा – शृणुमस्तावत्।

शकुन्तला – तत्क्षणे स मे पुत्रकृतको दीर्घापाङ्गो नाम मृगपोतक उपस्थितः। त्वयायं तावत्प्रथमं पिबत्वित्यनुकम्पिना उपच्छन्दित उदकेन। न पुनस्तेऽपरिचयात् हस्ताभ्याशम् उपगतः। पश्चात्तस्मिन्नेव मया गृहीते सलिलेऽनेन कृतः प्रणयः। तदा त्वम् इत्थं प्रहसितोऽसि – सर्वः सगन्धेषु विश्वसिति। द्वावप्यत्रारण्यकाविति।

राजा – एवम् अनृतमयवाङ्मधुभिराकृष्यन्ते विषयिणः।

गौतमी – महाभाग नार्हस्येवं मन्त्रयितुम्। तपोवनसंवर्धितोऽनभिज्ञोऽयं जनः कैतवस्य।

राजा – तापसवृद्धे!

स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वमानुषीषु

संदृश्यते किमुत याः प्रतिबोधवत्यः।

प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजातम्

अन्यैर्द्विजैः परभृताः खलु पोषयन्ति ॥

शकुन्तला – (सरोषम्) अनार्य ! आत्मनो हृदयानुमानेन पश्यसि। क इदानीम् अन्यो धर्मकञ्चुकप्रवेशिनः तृणच्छन्नकूपोपमस्य तवानुकृतिं प्रतिपत्स्यते।

राजा – भद्रे ! प्रथितं दुष्यन्तस्य चरितम्। तथापीदं न दृश्यते।

शकुन्तला – सुष्ठु तावदत्र स्वच्छन्दचारिणी कृतास्मि। (इति पटान्तेन मुखमावृत्य रोदीति।)

ટિપ્પણી

शकुन्तलाप्रत्याख्यानम् (शकुन्तलायाः प्रत्याख्यानम् – ष.त.) શકુન્તલાનું પ્રત્યાખ્યાન, શકુન્તલાનો અસ્વીકાર **आज्ञापयति (आ + ज्ञा** આજ્ઞા કરવી **प्रे. व. अ. ए.व.)** આજ્ઞા આપે છે **मिथःसमयात्** પરસ્પરની સંમતિથી **मदीयाम्** મારી **दुहितरम् (दुहितृ (स्त्री.) द्वि. ए.व.)** પુત્રીને **(** પર્યાય - **पुत्री, आत्मजा, सुता) उपायंस्त (उप + यम्** પરણવું, વિવાહ કરવો **अ.भू. अ.ए.व.)** પરણ્યો, ... ની સાથે વિવાહ કર્યો **प्रीतिमता (प्रीतिमत् (पुं.) तृ. ए.व.)** પ્રેમવાળા, લાગણીવાળા **अनुज्ञातम् (अनु + ज्ञा** આજ્ઞા કરવી **+ क्त > त, कर्म.भू.कृ.)** આજ્ઞા-અનુમતિ આપી **आपन्नसत्त्वा (आपन्नं सत्त्वं यस्याः सा, बहु.)** સગર્ભા **प्रतिगृह्यताम् (प्रति + ग्रह्** સ્વીકાર કરવો **क.प्र. आज्ञा. अ. ए.व.)** સ્વીકાર કરો. **सहधर्मचरणाय** સહધર્માચરણ માટે (કેટલાંક ધર્મ-કાર્યો એવાં છે કે જે પતિએ પત્નીને સાથે રાખીને જ કરવાં પડે છે. આવાં ધર્મકાર્યોને આચરવા માટે) **वक्तुकामा (वक्तुं कामः यस्याः सा – बहु.)** કહેવાની ઇચ્છા રાખનાર **वचनावसरः (वचनस्य अवसरः – ष.त.)** કહેવાનો અવસર **पृष्टः (पृच्छ्** પૂછવું **+ क्त > त, कर्म.भू.कृ.)** પૂછાયો, પૂછવામાં આવેલ **बन्धुजनः** સગું-વહાલું **चरिते** આચરણને વિશે **भणामि (भण्** કહેવું **व. उ. ए.व.)** કહું છું **एकैकम्** દરેકને, એક એકને **आत्मगतम् (आत्मनि गतम् – स.त.)** મનમાં **आर्यपुत्रः** આર્યપુત્ર (પતિને સંબોધવા માટે વપરાતો પરંપરાગત શબ્દ) **उपन्यस्तम् (उप + नि + अस् + क्त> त कर्म. भू.कृ.)** આવી પડેલું, લાવી મૂકેલું **पावकः** અગ્નિ (પર્યાય - **अनलः, वह्निः कृशानुः) वचनोपन्यासः (वचनानाम् उपन्यासः – ष.त.)** બોલાયેલ વચન **सुतराम्** (અ.) નિતાંત, ખૂબ જ **लोकवृत्तान्तनिष्णाताः (लोकानाम् वृत्तान्तः (ष.त.), लोकवृत्तान्तेषु निष्णाताः –स.त.)** લોક્ના વૃત્તાન્ત-વ્યવહારમાં હોંશિયાર **अत्रभवती** આપ, શ્રીમતી **परिणीतपूर्वा** પૂર્વે વિવાહિત, અગાઉ પરણેલાં **सविषादम् (विषादेन सहितम् – अ.भा.)** દુઃખ સાથે **सांप्रतम्** અત્યારે, હાલમાં **आशङ्का** સંશય, શંકા **कृतकार्यद्वेषः** કરેલાં કાર્ય પ્રત્યેનો દ્વેષ **विमुखता** પરાઙ્મુખતા, મોઢું ફેરવી લેવું તે **कृतावज्ञा (कृता चासौ अवज्ञा–कर्म.)** અવગણના, ઉપેક્ષા **असत्कल्पनाप्रश्नः (न सत् (नञ् त.), असतः कल्पना (ष.त.), असत्कल्पनायाः प्रश्नः – ष.त.)** મિથ્યા એવો કાલ્પનિક પ્રશ્ન, ઉપજાવી કાઢેલો ખોટો પ્રશ્ન **मूर्च्छन्ति (मूर्च्छ्** વધવું **व. अ. ब.व.)** વધી જાય છે, જોર કરે છે **अमी (अदस् (सर्वनाम) प्र. ब.व.)** આ બધા **ऐश्वर्यमत्तेषु** ઐશ્વર્યના કારણે નશામાં રહેલાઓમાં, સત્તાના અહંકારવાળાઓમાં **विशेषेणाधिक्षिप्तः** વધારે પડતો આક્ષેપ **जाते (जाता (स्त्री.) सम्बो. ए.व.)** હે પુત્રી (સંસ્કૃતમાં हे पुत्रि એમ હ્રસ્વ રહે છે.) **महूर्तम्** થોડીક જ વાર **मा लज्जस्व** શરમાઇશ નહિ **अपनेष्यामि (अप + नी** દૂર કરવું **सा.भ. उ. ए.व.)** દૂર કરીશ. **अवगुण्ठनम्** ઘુંઘટ, માથા ઉપર ઓઢેલું વસ્ત્ર **अभिज्ञास्यति (अभि + ज्ञा** જાણવું **भवि. अ. ए.व.)** જાણી લેશે. ઓળખશે. **विचारयन् (वि + चर्** વિચારવું **(प्रे.) व.कृ.)** વિચાર કરતો **जोषम्** મૌન, ચૂપચાપ **आस्यते (आस्** રહેવું, બેસવું **भावे. व. अ. ए.व.)** રહે છે **तपोधनाः (तपः एव धनं येषां तेः – बहु.)** તપસ્વીઓ **चिन्तयन् (वि + चिन्त्** વિચાર કરવો **(प्रे.) शतृ अत् व. कृ.प्र.ए.)** વિચારતો **स्वीकरणम्** સ્વીકાર કરવો તે (પરંતુ અહીં વિવાહ કરીને પત્નીના રૂપમાં સ્વીકાર કરવો - એ અર્થ લેવાનો છે.) **अत्रभवत्याः** આપને **अपवार्य (अप + वार् + क्त्वा > य सं.भू.कृ.)** એક બાજુએ વળીને **परिणये** વિવાહમાં, લગ્નમાં **दूराधिरोहिण्याशा (अधिरोहिणी चासौ आशा (कर्म.), दूरे अधिरोहिण्याशा – स.त.)** ઊંચે ઊડનારી આશા **अत्रभवान्** આપ શ્રીમાન **दीयताम् (दा** આપવું **क.प्र. आज्ञा. अ. ए.व.)** આપો **प्रत्ययप्रतिवचनम् (प्रत्ययस्य प्रतिवचनम् – ष.त.)** વિશ્વાસ જન્માવે તેવો ઉત્તર **अवस्थान्तरम्** વિપરીત સ્થિતિને, બીજી દશાને **गते** પ્રાપ્ત થાય ત્યારે **तादृशे**

તેવા **अनुरागे** અનુરાગ-પ્રેમમાં **(** પર્યાય - **प्रणयः, स्नेहः, प्रीतिः) स्मारितेन** યાદ કરાવવાથી **प्रकाशम्** મોટેથી (નાટ્યકારે મૂકેલી એક પ્રકારની રંગસૂચના, નાટક ભજવતી વખતે જેને નટે અનુસરવાનું રહે છે.) **पौरव** હે પૌરવ (પુરુવંશમાં જન્મેલ હોવાથી દુષ્યંતનું એક નામ) **युक्तम् नाम** યોગ્ય છે ? **समयपूर्वम्** પહેલાં વાયદો કરીને **प्रतार्य (प्र + तृ + क्त्वा > य सं.भू.कृ.)** છેતરીને **ईदृशैः अक्षरैः** આવાં વચનોથી **प्रत्याख्यातुम् (प्रति + आ + ख्या** પ્રત્યાખ્યાન કરવું, ખંડન કરવું **तुमुन् > तुम्)** જાકારો દેવા **पिधाय** ઢાંકીને **शान्तं पापम्** અરે ! નહિ (આ પદાવલિ સંસ્કૃત નાટકોમાં આ રીતે ક્યારેક આશ્ચર્ય અને ક્યારેક અફસોસ વ્યક્ત કરવા માટે પ્રયોજાય છે.) **पातयितुम् (पत्** પડવું **+ प्रे. तुमुन् > तुम् हे.कृ.)** પાડી નાખવા માટે **ईहसे (ईह्** ચાહવું **व. म. ए.व.)** ઇચ્છે છે.

भवतु (भू आज्ञा. अ.ए.व.) રહેવા દો **अभिज्ञानेन** ઓળખ ચિહ્નથી દૂર કરીશ **उदारः कल्पः** ઉત્તમ પ્રસ્તાવ **मुद्रास्थानम्** વીંટીં પહેરવાના સ્થાનને **परामृश्य (परा + मृश्** પરામર્શ કરવો, વિમર્શ કરવો **+ क्त्वा > य, सं.भू.कृ.)** પરામર્શ કરીને (અહીં સ્પર્શ કરીને તપાસીને - એવો અર્થ લેવાનો છે.) **अङ्गुलीयकशून्या (अङ्गुलीयकेन शून्या-तृ.त.)** વીંટી વગરની **अवेक्षते (अव + ईक्ष्** જોવું **व. अ. ए.व.)** જુએ છે. **शक्रावताराभ्यन्तरे (शक्रावतारस्य अभ्यन्तरे - ष.त.)** શક્રાવતાર (એ નામનું એક તીર્થ સ્થળ)ની અંદર **शचीतीर्थसलिलम् (शची चासौ तीर्थः (कर्म.), शचीतीर्थस्य सलिलम् - ष.त.)** શચીતીર્થના જળનું **वन्दमानायाः (वन्द् + शतृ वर्त.कृ.)** વંદન કરી રહેલી (શકુન્તલા)ની **प्रभ्रष्टम् (प्र + भ्रस्ज् + क्त > त कर्म.भू.कृ.)** પડી ગઈ હશે. સરકી ગઈ હશે. **प्रत्युत्पन्नमति (प्रत्युपन्ना मतिः यस्य तत् - बहु.)** હાજરજવાબી **स्त्रैणम् (स्त्रियः इदम् - त.प्र.)** સ્ત્રીત્વ **विधिना** ભાગ્યથી, ભાગ્યને કારણે(પર્યાય - **दैवम्, प्रारब्धम्, नियतिः**) **दर्शितम् (दृश् (प्रे.) + क्त > त, कर्म.भू.कृ.)** દેખાડ્યું. બતાવ્યું. **श्रोतव्यम् (श्रु + तव्य, विधि. कृ.)** સાંભળવા યોગ્ય **इदानीम्** અત્યારે **संवृत्तम्** થઈ રહ્યું **नवमालिकामण्डपे (नवमालिकायाः मण्डपः - तस्मिन्, ष.त.)** નવમાલિકાના કુંજ-મંડપમાં **नलिनीपत्रभाजनगतम् (नलिन्याः पत्रम् (ष.त.), नलिनीपत्रस्य भाजनम् (ष.त.), नलिनीपत्रभाजने गतम् - स.त.)** કમળપત્રનાં પડિયામાં રહેલ **उदकम्** જળ (પર્યાય - **जलम्, नीरम्, सलिलम्) संनिहितम्** રાખેલું, મૂકેલું **शृणुमः (श्रु** સાંભળવું **व. उ. ब.व.)** સાંભળીએ છીએ. **पुत्रकृतकः** પુત્રની જેમ ઉછેરેલ **दीर्घापाङ्गः नाम** દીર્ઘાપાંગ નામનું **मृगपोतकः** હરણબાળ **उपस्थितः (उप + स्था + क्त > त, क. भू.कृ.)** હાજર થયું **अनुकम्पिना (अनुकम्पिन् (पुं.) तृ.ए.व.)** દયાળુ એવાથી **उपच्छन्दितः** પુચકારીને બોલાવેલું **उपगतः** પાસે આવ્યું **गृहीते सलिले** જ્યારે પાણી લીધું ત્યારે (સતિ સપ્તમી) **प्रणयः** સ્નેહ **इत्थम्** આ રીતે, આમ **प्रहसितः (प्र + हस् + क्त > त, क. भू.कृ.)** હસ્યા હતા **सगन्धेषु** પોતાની જાતવાળામાં **विश्वसिति (वि + श्वस् व.अ.ए.व.)** વિશ્વાસ કરે છે. **आरण्यकौ** વનવાસીઓ **अनृतमयवाङ्मधुभिः (अनृतमयं च तत् वाङ्मधु - तैः, कर्म.)** જુઠ્ઠાણાથી ભરપૂર એવા વાણીરૂપ મધથી **आकृष्यन्ते (आ + कृष् व. अ. ब.व.)** આકર્ષાય છે, ખેંચાય છે **विषयिणः (विषयिन् (पुं.) प्र.ब.व.)** વિષયલોલુપો.

महाभाग મહોદય (એક પ્રકારનું પરંપરાગત સંબોધન) **अर्हसि (अर्ह् वर्त. अ. ए.व.)** યોગ્ય છો. **मन्त्रयितुम् (मन्त्र् + तुम् हे.कृ.)** કહેવા માટે **तपोवनसंवर्धितः (तपोवने संवर्धितः - स.त.)** તપોવનમાં ઉછરેલ **अनभिज्ञः (न अभिज्ञः - नञ्त.)** અજાણ **कैतवस्य** કપટથી (પર્યાય - **कपटम्, छलम्) तापसवृद्धे (तापसी चासौ वृद्धा - तापसवृद्धा, कर्म. (स्त्री.) सम्बोधने रूपम्)** હે વૃદ્ધ તાપસી ! **अशिक्षितपटुत्वम् (अशिक्षितस्य पटुत्वम् - ष.त.)** શીખવ્યા વગરની સહજ ચતુરાઈ **अमानुषीषु (न मानुषी - तासु, नञ्त.)** માનવેતર-માનવ સિવાયની (વ્યક્તિ)માં **संदृश्यते (सम् + दृश् क.प्र. व. अ. ए.व.)** દેખાય છે. જોઈ શકાય છે. **किम् उत** તો શું **प्रतिबोधवत्यः (प्रतिबोधवती (स्त्री.) प्र. ब.व.)** બુદ્ધિસંપન્ન **अपत्यजातम्** સંતાનોને **परभृताः** કોયલો (પર્યાય - **कोकिलः, पिकः**) **पोषयन्ति (पुष् व. अ. ए.व.)** પોષણ કરાવે છે. **अनार्य (न आर्यः - नञ्त.)** અનાર્ય, અપૂજ્ય (સંબોધન છે) **आत्मनः हृदयानुमानेन (हृदयस्य अनुमानम्, तेन - ष.त.)** પોતાના હૃદયના અનુમાનથી, પોતાના હૃદયમાં જેવું થાય છે, તેવા અનુમાનથી **धर्मकञ्चुकप्रवेशिनः** ધર્મની આંચળી પહેરનાર (તમારા) **तृणछन्नकूपोपमस्य (तृणेन छन्नम् (तृ.त.), तृणछन्नः चासौ कूपः (कर्म.), तृणच्छन्नकूपः उपमा यस्य सः, तस्य - बहु.)** તણખલાથી ઢંકાયેલા કૂવા જેવા (તમારા) **अनुकृतिम्** અનુકરણને **प्रतिपत्स्यते (प्रति + पद् सा.भवि. अ. ए.व.)** કરી શકશે. **प्रथितम् (प्रथ् + क्त > त कर्म. भू.कृ.)** પ્રસિદ્ધ, ફેલાયેલા.

સન્ધિ

यन्मिथः समयादिमाम् (यत् मिथः समयात् इमाम्)। आपन्नसत्त्वेयम् (आपन्नसत्त्वा इयम्)। खल्वार्यपुत्रो भणति (खलु आर्यपुत्रः भणति)। मूर्छन्त्यमी (मूर्छन्ति अमी)। प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु (प्रायेण ऐश्वर्यमत्तेषु)। विशेषेणाधिक्षिप्तोऽस्मि (विशेषेण अधिक्षिप्तः अस्मि)। तावत्तेवगुण्ठनम् (तावत् ते अवगुण्ठनम्)। ततस्त्वां भर्ताभिज्ञास्यति (ततः त्वाम् भर्ता अभिज्ञास्यति)। दूराधिरोहिण्याशा (दूराधिरोहिणी आशा)। यद्येवम् (यदि एवम्)। अभिज्ञानेनानेन (अभिज्ञानेन अनेन)। तावद्विधिना (तावत् विधिना)। नन्वेकस्मिन्दिवसे (ननु एकस्मिन् दिवसे)। त्वयायं तावत्प्रथमम् (त्वया अयं तावत् प्रथमम्)। पिबत्वित्यनुकम्पिना (पिबतु इति अनुकम्पिना)। पश्चात्तस्मिन्नेव (पश्चात् तस्मिन् एव)। प्रहसितोऽसि (प्रहसितः असि)। द्वावप्यत्रारण्यकाविति (द्वौ अपि अत्र आरण्यकौ इति)। अनृतमयवाङ्मधुभिराकृष्यन्ते (अनृतमयवाङ्मधुभिः आकृष्यन्ते)। नार्हस्येवम् (न अर्हसि एवम्)।

વિશેષ

1. प्रतिगृह्यताम् सहधर्मचरणायेति।

વક્તા - शार्ङ्गरवः।

અર્થ - (હે રાજન ! તમે) સાથે મળીને ધર્મનું આચરણ કરવા માટે આ શકુન્તલાનો સ્વીકાર કરો.

સંદર્ભ - ગૌતમી અને બે ઋષિકુમારો કણ્વના આશ્રમમાંથી શકુન્તલાને લઈને રાજા દુષ્યંતના રાજમહેલમાં મૂકવા માટે આવી પહોંચે છે. દુષ્યંત સાથે તેમનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. ક્ષેમ-કુશળના સમાચાર પૂછવાની ઔપચારિકતા પછી રાજા દુષ્યંત જ્યારે પૂછે છે કે किम् आज्ञापयति भगवान् ? અર્થાત્ ભગવાન કણ્વે શી આજ્ઞા આપી છે ? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં શાર્ઙ્ગરવ આ વાક્ય બોલે છે.

2. पावकः खलु वचनोपन्यासः।

વક્તા - **शकुन्तला ।**

અર્થ - બોલાયેલું આ વચન ખરેખર પાવક = અગ્નિ જ છે !

સંદર્ભ - ઋષિકુમારો અને ગૌતમી દુષ્યંતને જણાવે છે કે શકુન્તલા સાથે તમારો જે વિવાહ થયો છે, તેનો મહર્ષિ કણ્વે સ્વીકાર કર્યો છે અને હવે તમે શકુન્તલાનો સહધર્માચરણ માટે સ્વીકાર કરો. આ પ્રસ્તાવના પ્રત્યુત્તરમાં દુષ્યંતે किम् इदम् उपन्यस्तम् આ શું માંડ્યું છે ? - એમ જણાવે છે. તે સાંભળીને શકુન્તલા આ વાક્ય બોલે છે.

સ્વાધ્યાય

1. योग्यं विकल्पं चित्वा उत्तरं लिखत ।

(1) नापेक्षितो गुरुजनः इति कः वदति ?

(क) शकुन्तला (ख) गौतमी (ग) राजा (घ) शारद्वतः

(2) प्रायेण कुत्र विकाराः मूर्छन्ति ?

(क) ऐश्वर्यमत्तेषु (ख) पदोन्मत्तेषु (ग) मदोन्मत्तेषु (घ) क्रुद्धेषु

(3) जाते ! मा लज्जस्व – इत्यत्र जाता शब्दस्य कः अर्थः ?

(क) भगिनी (ख) जननी (ग) पुत्री (घ) वधूः

(4) शक्रावताराभ्यन्तरे शकुन्तलायाः किं प्रभ्रष्टम् ?

(क) नूपुरम् (ख) पुष्पमाला (ग) अङ्गुलीयकम् (घ) भुजबन्धः

(5) दीर्घापाङ्गः कः वर्तते ?

(क) मृगः (ख) खगः (ग) गजः (घ) मयूरः

2. निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं संस्कृतभाषायां लिखत ।

(1) शकुन्तलायाः अवगुण्ठनं का अपनयति ?

(2) दुष्यन्तः चिन्तयन्नपि किं न स्मरति ?

(3) शकुन्तलायाः अङ्गुलिः कीदृशी आसीत् ?

(4) सर्वः कुत्र विश्वसिति ?

(5) परभृताः स्वम् अपत्यजातं कथं पोषयन्ति ?

3. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે, તે કૌંસમાં આપેલાં પાત્રોમાંથી શોધીને લખો :

(गौतमी, शकुन्तला, राजा, शार्ङ्गरवः)

(1) किम् अत्रभवती मया परिणीतपूर्वा। ( )

(2) मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु। ( )

(3) तपोवनसंवर्धितोऽनभिज्ञोऽयं जनः कैतवस्य। ( )

(4) पावकः खलु वचनोपन्यासः। ( )

(5) श्रोतव्यम् इदानीं संवृतम्। ( )

(6) अनार्य, आत्मनो हृदयानुमानेन पश्यसि। ( )

4. पर्यायपदानि लिखत :

(1) अनुरागः

(2) पावकः

(3) उदकम्

(4) परभृतः

5. સંદર્ભ સહિત સમજાવો :

(1) मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु।

(2) सर्वः सगन्धेषु विश्वसिति।

(3) अनृतमयवाङ्मधुभिराकृष्यन्ते विषयिणः।

6. સમીક્ષાત્મક નોંધ લખો :

(1) શકુન્તલાની મનઃસ્થિતિ

(2) ઋષિકુમારો - શાર્ઙ્ગરવ અને શારદ્વતની દલીલો

(3) શકુન્તલાને ઓળખવામાં દુષ્યંતને થયેલી દ્વિધા

7. વિવરણાત્મક નોંધ લખો :

(1) आर्यपुत्रः

(2) आत्मगतम्

(3) अभिज्ञानम्

•